

STRACHY A CITOVÁ VAZBA K RODIČŮM V OBDOBÍ RANÉ ADOLESCENCE¹

Radka Michalčáková, Lenka Lacinová, Ondřej Bouša, Martina Kotková

Abstrakt

Tato studie se zaměřuje na zkoumání vztahu mezi citovou vazbou k rodičům a pociťovanými strachy v rané adolescenci. K získání dat byly použity dotazníkové metody, pro zachycení citové vazby metoda IPPA (Inventory of Parent and Peer Attachment), k měření strachu jsme použili FSSC-II (Fear Survey Schedule for Children, druhá revidovaná verze). Zkoumaný soubor byl tvořen 291 adolescentem (165 dívek, 126 chlapců) ve věku od 12 do 14 let. Dívky a starší adolescenti vykazují vyšší míru strachu než chlapci a mladší adolescenti. Kvalita citové vazby k matce byla zjištěna jako prediktor celkové míry strachu i jednotlivých strachů souvisejících s rodinným prostředím, specifická zjištění pro jednotlivá pohlaví a věkové skupiny jsou diskutována.

Klíčová slova: raná adolescence; strach; citová vazba

FEARS AND PARENTAL ATTACHMENT IN EARLY ADOLESCENCE

Abstract

The study focuses on the relationship between the parental attachment and fears in early adolescence. A sample of 291 adolescents aged 12 to 14 (165 girls and 126 boys) completed the 78 item FSSC-II (Fear Survey Schedule for Children, second revision) and 25 item IPPA (Inventory of Parent and Peer Attachment). The results show that girls perceive themselves as more fearful than boys. Fear seems to increase with age. We also found the quality of attachment to mother to be a predictor of both the overall fear score and of the specific fears related to family environment. Gender and age differences are discussed.

Keywords: *early adolescence; fear; attachment*

Došlo do redakce: 13.11.2009

Schváleno k publikaci: 21.1.2010

¹ Studie vznikla v rámci řešení výzkumného záměru MSM 0021622406 „Psychologické a sociální charakteristiky dětí, mládeže a rodiny: vývoj osobnosti v době proměn moderní společnosti“.

Úvod

„Dětské strachy jsou analytickým indikátorem dítětem pocíťovaného bezpečí“ - takto výstižně přibližují provázanost dvou fenoménů socioemocionálního vývoje Taimalu, Kraav, Korhonen a Lahikainen (2004). Podobně tak i Davies a Cummings (1994) pokládají strach za obzvláště silný ukazatel emoční nejistoty. Vnímání světa a mezilidských vztahů jako bezpečného prostředí je výrazně podmíněno kvalitou citové vazby (Kulísek, 2000). Podle Morrise, Silkové, Steinberga, Myerse a Robinsona (2007) je citová vazba mezi dítětem a jeho matkou a otcem jedním z faktorů utvářejících emoční klima rodiny a výrazně se podílí na vývoji emoční regulace dítěte. Schopnost regulovat emoce je pak klíčovým předpokladem pro zdárnou psychickou adaptaci a well-being dítěte a dospívajícího.

Pocíťované strachy i citová vazba se v průběhu dospívání vyvíjejí v důsledku fyzických, psychických i sociálních změn, které jsou pro adolescenci typické. Výzkumy sledující vývojové vzorce strachu - této bazální lidské emoce - informují převážně o poklesu její frekvence a intenzity s věkem (Gullone & King, 1997; Ollendick, King, & Frary, 1989). Westenberg, Drewes, Goedhart, Siebelink a Treffers (2004) uvádějí, že vývojově podmíněný pokles celkové míry prožívání „normálních“ strachů v průběhu adolescence je spojen se dvěma specifickými trendy. Zatímco dochází k poklesu strachů spojených s fyzickým ohrožením a tresty, narůstají sociálně podmíněné strachy a strachy z kritiky druhými a vlastního selhání.

V tomto období také dochází postupně k symbolizaci chování zajišťujícího blízkost pečující osoby v situacích distresu (Širůček & Lacinová, 2008). Zatímco v dřívějších vývojových obdobích dochází k vyhledávání fyzické blízkosti, v rané adolescenci se prostřednictvím vnitřního pracovního modelu, který je založen především na reprezentaci vztahu s pečující osobou, postupně začíná uplatňovat vyhledávání blízkosti také jen na mentální úrovni. Výzkumy (např. Buist, Dekovic, Meeus, & van Aken, 2004) ukazují, že adolescenti bez rozdílu pohlaví dosahují v sebezposuzovacích škálách vyšší hodnoty citové vazby k matce než k otci. I z tohoto důvodu je smysluplné sledovat kvalitu vztahu rodič-dítě specificky, tzn. s ohledem na pohlaví dítěte i rodiče. Na specifčnost vztahů v rámci těchto čtyř dyád upozorňují i mnozí další autoři (Steinberg, 1990; Čáp, 1996; Macek & Širůček, 2005). V průběhu adolescence postupně dochází k narůstání významu vrstevnických vztahů, který Weiss (1982) vidí v podpoře snahy o zvládnutí vývojových úkolů vyzývajících k osamostatňování se a snižování závislosti na rodičích. Scharfová a Mayselessová (2007) se domnívají, že citové odpoutání od rodičů je nutné pro to, aby mohl dospívající vstupovat do vztahů citové vazby mimo rodinu. Podle Kobaka, Rosenthala, Zajace a Madsena (2007) jsou ale vrstevníci nebo romantičtí partneři považováni za primární objekty citové vazby až od pozdní adolescence. V rané a střední zastávají tuto pozici stále rodiče. Nedostatek rodičovské dostupnosti a nejistá citová vazba podle zmíněných autorů zvyšuje pravděpodobnost, že se dospívající se svými potřebami citového uspokojení předčasně obrátí na vrstevníky.

V tomto období tedy poskytují rodiče dospívajícímu pocit bezpečí a pomáhají mu regulovat distres v situacích, které v něm vzbuzují strach (Scharf & Mayseless, 2007). Muris, Meesters, van Melicková a Zwambagová (2000) potvrzují existenci vztahu mezi úrovní důvěry a odcizení k rodičům a vrstevníkům a mírou symptomů úzkostné poruchy a depresivity. Adolescenti s jistou vazbou jak k rodičům, tak k vrstevníkům vykazují signifikantně nižší úroveň úzkostnosti a depresivity než adolescenti s vazbou nejistou.

Kvalita citové vazby k rodičům se neprojevuje pouze na „kvantitativní úrovni“, tedy v míře prožívání strachu, ale pochopitelně může souviset i s výskytem určitých obsahově specifických skupin strachů. V našem výzkumu se zaměřujeme jak na souvislost citové vazby s mírou celkového strachu, tak i s mírou strachů specificky vázaných na proximální

prostředí adolescenta – tedy na jeho rodinu. Otec a matka do podoby citové vazby mohou přinášet odlišné impulzy, a proto se pokusíme nalézt specifika dyadických vztahů v rodině, která se týkají právě souvislosti mezi strachem a citovou vazbou. Dalším důvodem, proč jsme se rozhodli zabývat těmito souvislostmi, je jejich dosud nedostatečné zmapování v českém prostředí.

Pro účely této studie tedy formulujeme následující předpoklady:

- existuje souvislost mezi celkovou mírou prožívání strachů dětmi a jejich věkem, pohlavím a kvalitou citové vazby k rodičům;
- existuje souvislost mezi mírou prožívání specifických na rodinné prostředí vázaných strachů dětí a jejich věkem, pohlavím a kvalitou citové vazby k rodičům.

Metoda

Použité metody

Škála strachu pro děti (FSSC-II)

The Fear Survey Schedule for Children II: jedná se o sebehodnotící škálu pro zjišťování širokého spektra strachů běžně zažívaných dětmi a adolescenty. Původní dvě verze byly určeny pro děti ve věku 8-16 let; první verze FSS-FC zahrnovala 80 položek s pětibodovou škálou, její revize FSSR-R obsahovala stejné položky o třibodové stupnici. Druhou revizi nazvanou FSSC-II, která byla použita v tomto výzkumu, vytvořili v roce 1992 Gulloneová a King. Je určena pro děti ve věku 7-17 (18) let (Burnham & Gullone, 1997). V našem prostředí byla metoda použita a upravena ve studii R. Michalčákové (2007). Dotazník je tvořen 78 položkami vyjadřujícími různé potenciální objekty strachu (např. *pavouků; vysvědčení; že dostanu závažnou nemoc; že ztratím své kamarády*), které respondent posuzuje na třibodové stupnici: nebojím se (1), trochu se bojím (2), hodně se bojím (3). Škála *celkového strachu* je průměrem ze všech 78 položek, její teoretické rozpětí je tedy od 1 (minimální nebo žádný strach) do 3 (nejvyšší míra strachu). Reliabilita škály *celkového strachu* byla $\alpha=0,96$. Pro účely této studie byly vytvořeny obdobným způsobem jako škála *celkového strachu* dvě subškály strachů souvisejících s rodinným prostředím. Z celé škály FSSC-II byly vybrány všechny položky, které se obsahově týkají rodičů a rodiny. Jednalo se o 8 položek, které byly podrobeny exploratorní faktorové analýze (metoda extrahování PAF, kolmá rotace os Varimax), ze které vzešly dva faktory (na něž ukazuje jak Scree graf tak Kaiserovo kritérium):

1) *Strach o rodinu*: tvořen čtyřmi položkami, reliabilita $\alpha=0,82$ (příklad položky: *Že někdo z rodiny umře*);

2) *Strach z rodičů*: tvořen třemi položkami, reliabilita $\alpha=0,86$ (příklad položky: *Že budu kritizován svými rodiči*).

Položka č. 50 „strach z hádek rodičů“ sytila významně oba extrahované faktory, proto byla vyloučena. Takto upravené dvoufaktorové řešení odpovídá 69,2 % celkového rozptylu a vykazuje 14 % neredundantních reziduí. Popisné statistiky FSSC-II jsou uvedeny v tabulce č. 1.

Tab. č. 1: Popisné statistiky FSSC-II

	<i>strach o rodinu</i>	<i>strach z rodičů</i>	<i>strach celkový</i>
N	206	282	285
chybějící hodnoty	85	9	6
průměr	2,30	1,81	1,95
std. odchylka	0,57	0,61	0,47
zešikmení	-0,63	0,08	-0,25
strmost	-,44	-1,05	-1,29
minimum	1,00	1,00	1,03
maximum	3,00	3,00	2,73

Dotazník citové vazby k rodičům a vrstevníkům (IPPA)

Inventory of Parent and Peers Attachment – tuto metodu vyvinuli Armsden a Greenberg (1987) k posouzení kvality vztahu k rodičům a vrstevníkům (nikoli však romantickým partnerům) z pohledu adolescenta. Původní metodu tvoří 28 položek zjišťujících vztah k rodičům a 25 položek zjišťujících vztah k vrstevníkům. Jednotlivé položky jsou formulovány jako jednoduchá konstatování o chování rodičů a vrstevníků v situacích s kontextem vzbuzujícím emocionální odezvu. Metoda byla testována pro období pozdní adolescence (s dospívajícími ve věku 16 - 20 let), avšak autoři uvádějí její možné použití i pro mladší adolescenty (Armsden & Greenberg, 1987). Širůček a Lacinová (2008) metodu pro české prostředí upravili na 25 položek pro posuzování vztahu k rodičům, pro vztah k vrstevníkům bylo ponecháno všech původních 25 položek (tato data nebyla v rámci předkládané studie využita). Respondent vyjadřuje míru, do jaké pro něj platí předložená tvrzení zvláště pro matku a otce na škále: nikdy nebo téměř nikdy (1), zřídka (2), někdy (3), často (4) a vždy nebo téměř vždy (5). Strukturu tvoří tři korelované faktory *důvěry* (matka $\alpha=0,92$; otec $\alpha=0,93$), *kommunikace* (matka $\alpha=0,87$; otec $\alpha=0,91$) a *odcizení* (matka $\alpha=0,82$; otec $\alpha=0,82$). Pro účely této studie byla vytvořena škála *kvality vztahu k matce* a *kvality vztahu k otci*. Jedná se o součet skóreů *kommunikace*, *důvěry* a inverzní hodnoty skóreů *odcizení*. Takto získané škály mají následující reliabilitu: *kvalita vztahu s matkou* $\alpha=0,94$ a *kvalita vztahu s otcem* $\alpha=0,92$.

Tab. č. 2: Popisné statistiky IPPA – kvalita vztahu s matkou a otcem

	kvalita vztahu s matkou	kvalita vztahu s otcem
N	291	289
chybějící hodnoty	0	2
průměr	3,75	3,48
std. odchylka	0,71	0,75
zešikmení	-0,73	-0,26
strmost	0,32	-0,47
minimum	1,40	1,30
maximum	5,00	5,00

Výzkumný soubor

Sběr dat byl realizován v jarních měsících roku 2009 v rámci zpracování dvou bakalářských prací² studentkami psychologie FSS MU Brno. Respondenty byli žáci a studenti šestých a sedmých ročníků ZŠ, prim a sekund víceletých gymnázií v Českých Budějovicích, Bludově, Zábřehu a Šumperku.

Zkoumaný soubor tvořilo celkem 291 respondentů, z toho 165 dívek (56,7 %) a 126 chlapců (43,3 %), věkový průměr 13,2, SD=0,7 (min. 12, max. 14). Četnosti respondentů v jednotlivých věkových skupinách uvádíme v tabulce č. 3.

Tab. č. 3: Zkoumaný soubor – věk respondentů

věk	počet	%
12 let	48	16,5
13 let	137	47,1
14 let	106	36,4
celkem	291	100,0

Statistické zpracování

Pro analýzu dat byla použita exploratorní faktorová analýza, procedury ze skupiny všeobecných lineárních modelů (GLM) – ANOVA, MANOVA a lineární regrese.

Výsledky

Celkový strach – věk, pohlaví

Analýza rozptylu (ANOVA) ukázala signifikantní hlavní efekt jak pohlaví ($F=10,24$; df 1, $p < 0,002$, $parciální\ eta^2 = 0,035$), tak věku ($F=4,72$, df 2, $p < 0,000$, $parciální\ eta^2 = 0,155$). Interakce těchto proměnných nepřináší signifikantní efekt. Pomocí Hochbergova post-hoc testu (shodné výsledky přinesl také post-hoc test Games – Howella, který byl použit pro kontrolu) jsme dále určili, že ve věkových skupinách se vždy statisticky významně liší ($p < 0,000$) dvanáctiletí respondenti od starších skupin. Mezi skupinou třináctiletých a čtrnáctiletých respondentů nebyl nalezen signifikantní rozdíl. Lze tedy shrnout, že vyšší míru celkového strachu nacházíme u dívek a ve skupině třináctiletých a čtrnáctiletých respondentů (viz graf č. 1).

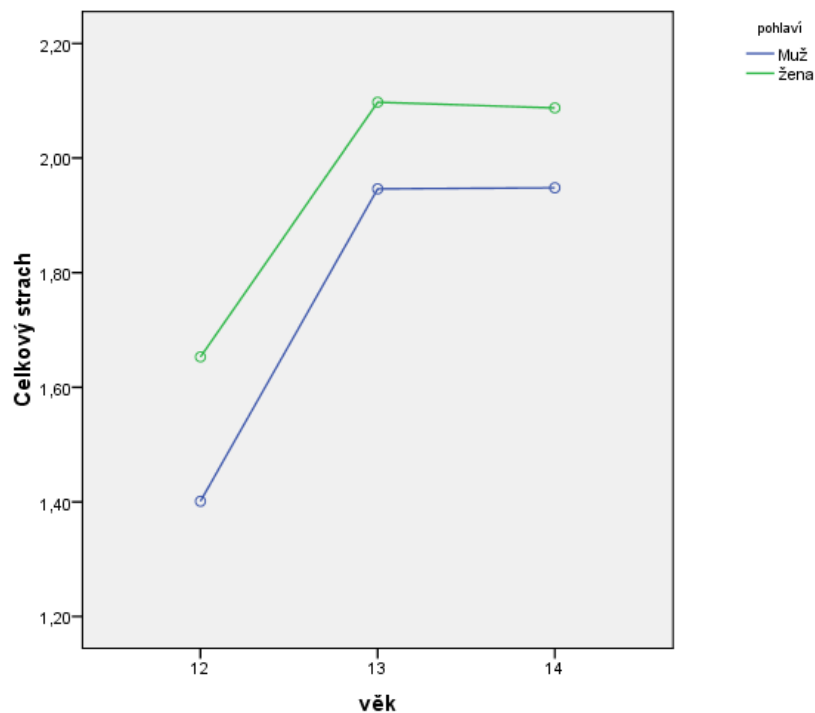
² M. Kotková (2009). Citová vazba k rodičům a vrstevníkům a strachy v rané adolescenci.

Dostupné z http://is.muni.cz/th/219822/fss_b/

P. Novotná (2009). Vnímání konfliktu mezi rodiči a strachy třináctiletých: Role vztahu s matkou a otcem.

Dostupné z http://is.muni.cz/th/221832/fss_b/

Graf č. 1. Celkový strach – věk, pohlaví

Celkový strach - citová vazba

Na základě předchozích zjištění o signifikantním vlivu věku a pohlaví na míru celkového strachu jsme následné analýzy prováděli pro jednotlivé skupiny dle věku (12, 13, 14 let) a pohlaví. Prostřednictvím lineární regrese byly zjištěny významné prediktory závislé proměnné *celkový strach* pouze ve skupině třináctiletých dívek (*kvalita vztahu k matce* pozitivně) a ve skupině čtrnáctiletých chlapců (*kvalita vztahu k matce* negativně) – viz tab. č. 4.

Tab. č. 4: Výsledky lineární regrese – závislá proměnná Celkový strach, metoda Enter

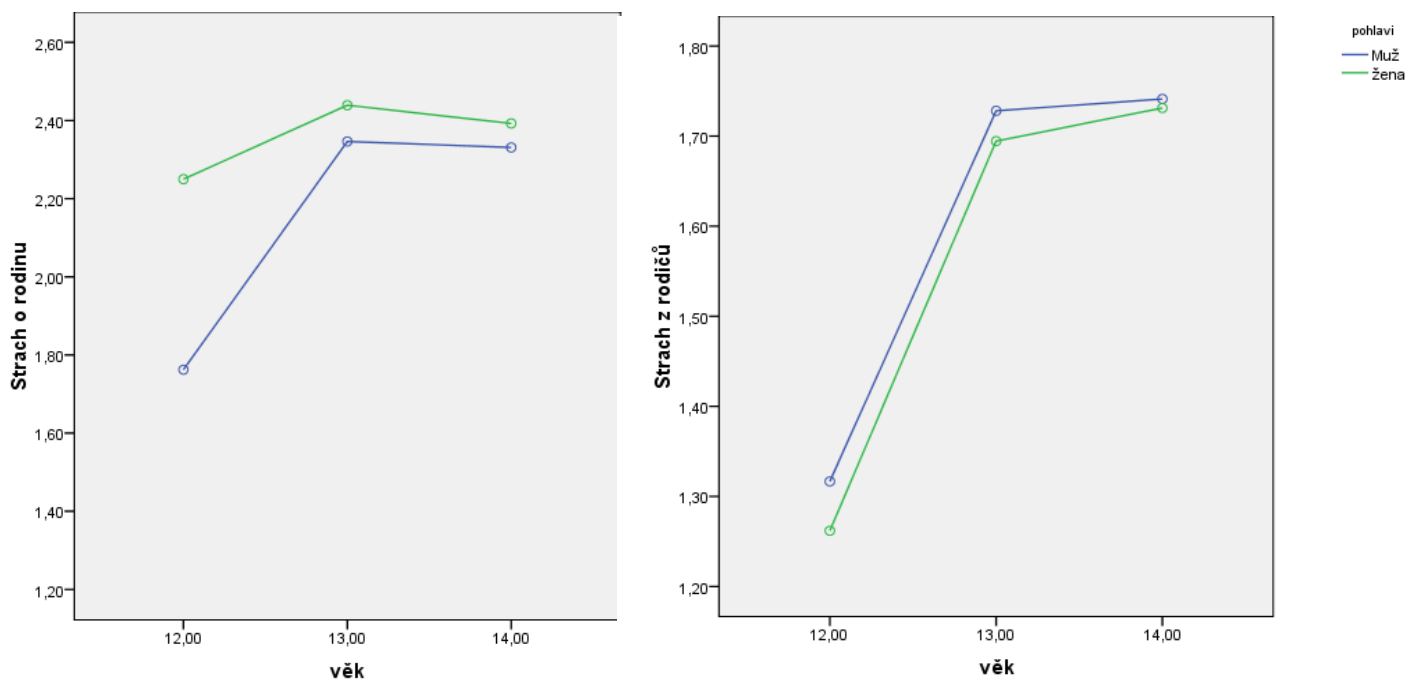
<i>celkový strach</i> dívky - 13 let	Nestandardizované koeficienty		Standardizované koeficienty	t	Sig.	R ²	VIF
	B	std. chyba	Beta				
konstanta	2,853	0,281		10,158	0,000	0,085	1,159
kvalita vztahu s matkou	-0,144	0,071	-0,234	-2,024	0,046		
kvalita vztahu s otcem	-0,062	0,066	-0,108	-0,935	0,353		
<i>celkový strach</i> chlapci - 14 let	Nestandardizované koeficienty		Standardizované koeficienty	t	Sig.	R ²	VIF
	B	std. chyba	Beta				
konstanta	1,100	0,420		2,619	0,012	0,086	1,507
kvalita vztahu s matkou	0,330	0,129	0,420	2,557	0,014		
kvalita vztahu s otcem	-0,114	0,108	-0,173	-1,053	0,297		

Specifické strachy: strach o rodinu, strach z rodičů – věk, pohlaví

Pro posouzení vlivu pohlaví a věku na *strach o rodinu* a *strach z rodičů* jsme použili vícenásobnou analýzu rozptylu (MANOVA). Výsledky MANOVA ukázaly signifikantní hlavní efekt jak pro pohlaví (Pillai Trace = 0,045, $F(2; 196) = 4,663$, $p < 0,02$; $Eta^2 = 0,045$) tak pro věk (Pillai Trace = 0,128, $F(4; 394) = 6,739$, $p < 0,00$; $Eta^2 = 0,064$), nikoli však pro jejich interakci ($p = 0,196$). Univariační testy ukázaly signifikantní vliv věku na *strach o rodinu* ($p < 0,000$; parciální $Eta^2 = 0,078$) i *strach z rodičů* ($p < 0,000$, parciální $Eta^2 = 0,102$;). Pro pohlaví jsme našli signifikantní efekt pouze u *strachu o rodinu* ($p < 0,01$; parciální $Eta^2 = 0,035$). Interakce věku a pohlaví nemá signifikantní efekt na žádnou závislou proměnnou.

Post-hoc analýza (Hochbergova procedura, stejně jako Games – Howell test) ukázala, že dvanáctiletí respondenti se významně liší od třináctiletých a čtrnáctiletých v obou sledovaných formách strachu. Mezi staršími věkovými skupinami nebyl nalezen významný rozdíl. Lze tedy shrnout - dívky vyjadřují vyšší míru *strachu o rodinu* a ve skupině dvanáctiletých je zaznamenána menší míra jak *strachu o rodinu*, tak *strachu z rodičů* (viz graf č. 2, 3).

Graf č. 2, 3 Strach o rodinu; strach z rodičů – věk, pohlaví

Specifické strachy: strach o rodinu, strach z rodičů – citová vazba

Ačkoli signifikantní vliv věku a pohlaví byl prokázán pouze na *strach o rodinu*, z důvodu větší přehlednosti a možnosti komparace jsme následné analýzy prováděli pro jednotlivé skupiny dle věku i pohlaví rovněž u proměnné *strach z rodičů*. Prostřednictvím lineární regrese byla identifikována *kvalita vztahu k matce* jako významný prediktor závislé proměnné *strach o rodinu* pouze pro skupinu dvanáctiletých chlapců (v pozitivním směru) – tab. č. 5.

Tab. č. 5: Strach o rodinu (chlapci, 12 let)

<i>strach o rodinu</i> chlapci - 12 let	Nestandardizované koeficienty		Standardizované koeficienty	t	Sig.	R ²	VIF
	B	std. chyba	Beta				
konstanta	-0,161	0,719		-0,223	0,826	0,328	1,393
kvalita vztahu s matkou	0,531	0,213	0,585	2,491	0,023		
kvalita vztahu s otcem	-0,017	0,177	-0,023	-0,097	0,924		

U závislé proměnné *strach z rodičů* byla zjištěna jako významný prediktor *kvalita vztahu k matce* (negativně) pro skupinu třináctiletých dívek – tab. č. 6.

Tab. č. 6: Strach z rodičů (dívky, 13 let)

<i>strach z rodičů</i> dívky - 13 let	Nestandardizované koeficienty		Standardizované koeficienty	t	Sig.	R ²	VIF
	B	std. chyba	Beta				
konstanta	3,322	0,394		8,433	0,000	0,138	1,201
kvalita vztahu s matkou	-0,274	0,104	-0,303	-2,629	0,010		
kvalita vztahu s otcem	-0,100	0,093	-0,124	-1,073	0,287		

Diskuse

Naše zjištění, že dotazované dívky uvádějí vyšší míru strachu než chlapci, jsou v souladu s celou řadou výsledků empirických studií (Gullone, 2000, Gullone, King, 1997, 1992; Ollendick, Yang, Dong, Xia & Lin, 1995). Je však třeba do interpretace tohoto rozdílu zahrnout možnost, že se může jednat i o efekt genderově tradičního způsobu socializace, na což ve své studii upozorňují Pierce a Kirkpatrick (1992). Autoři zjistili, že u chlapců míra strachu signifikantně vzrostla při vyplňování dotazníku v podmínkách, které simulovaly kontrolu "pravdomluvnosti" výpovědí respondentů prostřednictvím měření fyziologických korelátů emoce strachu, oproti předchozí výzkumné situaci, v níž se jednalo o standardní situaci administrace dotazníku. U dívek tento efekt zjištěn nebyl. Je tedy možné, že se spíše než o skutečné rozdíly v míře prožívaného strachu může jednat o „ochotu“ o něm otevřeně vypovídat.

U starších respondentů jsme zaznamenali vyšší míru strachu oproti mladším³, což neodpovídá často uváděnému poklesu „strachuplnosti“ v průběhu dětství a dospívání, Gullone (2000) ve své přehledové studii však také upozorňuje i na zjištění, která dokumentují opačný vývojový trend. Můžeme ovšem konstatovat, že vedle zjišťování vývojových zákonitostí celkové míry strachu se ve výzkumech spíše setkáváme se sledováním specificky obsahově definovaných strachů (např. Westenberg et al., 2004; Sumter, Bockhorst, & Westenberg, 2009). Takto sledovaným trajektoriím vývoje je možno pak lépe a přesněji porozumět v kontextu konkrétních stadií vývoje.

Při rozdělení souboru dle věku a pohlaví byl zjištěn jako významný prediktor *celkového strachu* u třináctiletých dívek a čtrnáctiletých chlapců *kvalita vztahu k matce*, avšak v opačných směrech. Zjednodušeně se dá říci, že třináctileté dívky, které vypovídají o méně důvěrném vztahu s matkou, uvádějí vyšší míru celkového strachu, zatímco čtrnáctiletí chlapci, kteří vypovídají o vyšší kvalitě vztahu s matkou, udávají také vyšší míru prožívaných strachů. Seiffge-Krenke (2006) uvádí, že jedinci s jistou vazbou jsou úspěšnější při vyrovnávání se s nejrůznějšími stresujícími událostmi. Součástí těchto copingových strategií je i schopnost vyrovnat se strachem, přiznat si jej a pomocí různých strategií snížit nepříjemnou vnitřní tenzi, která se strachem přichází. Pokud má dospívající vytvořenou jistou citovou vazbu k rodičům nebo kamarádům, bude pro něj prožívání emoce strachu méně ohrožující (Allen & Land, 1999). Pokud bude součástí reprezentace i pocit jistoty a dostupnosti vazbové osoby, dá se předpokládat nižší míra strachu a úzkosti. Mikulincer a Florian (1998) tento předpoklad potvrzují, když tvrdí, že adolescenti s jistou citovou vazbou k rodičům vykazují nižší míru strachu oproti adolescentům s nejistým typem citové vazby. Výše dokumentovaný tradiční pohled na souvislost mezi citovou vazbou a uvedenými negativními emocemi je v našem případě uplatnitelný pouze pro dívky.

Naopak u skupiny nejstarších chlapců při vysvětlení našich zjištění můžeme vycházet z předpokladu, že jedinci s jistou vazbou (v tomto výzkumu reprezentovanou kvalitou vztahu), se nebojí vyjádřit svůj strach, protože si mohou být jisti podporou objektu citové vazby. Podle Mikulincera a Shavera (2007) se jedinci s jistou vazbou nebojí být se svými emocemi v kontaktu, vyjádřit je a svěřit se svými negativními pocity druhým. Věří totiž v dostupnost a případnou podporu objektu citové vazby, který jim pomůže se s těmito emocemi vyrovnat. Nemají proto obavy, že by vyjádření negativních emocí bylo považováno za slabost, tak jak to vnímají jedinci s nejistou citovou vazbou. Podle uvedených autorů se vyhýbaví jedinci snaží skrýt své emoce pravděpodobně proto, že se v dětství naučili, že vyjádření strachu nebo hněvu vyvolalo v objektech citové vazby odmítnutí či trest a ne pochopení a podporu. Tento způsob reakce se stal součástí jejich vnitřního pracovního modelu a oni ani v pozdějším věku nevnímají okolní svět jako bezpečný. Lidé s jistým typem citové vazby se oproti ostatním jedincům s nejistými typy citové vazby naučili, že přiznání a projevení strachu v druhých vyvolá pozitivní reakce. Jejich vlastní aktivita je pak schopna tuto negativní emoci zmírňovat, odstranit problémy či překážky a to, že vyhledají podporu druhých je efektivní strategií (Shaver & Mikulincer, 2002).

Domníváme se tedy, že u chlapců a dívek hraje citová vazba při vyjadřování strachu odlišnou roli. Dívky, u kterých se všeobecně předpokládá, že nemají problémy s tím vyjadřovat svoje vnitřní pocity, vykazují s jistou vazbou menší míru strachu. U chlapců je naopak jistá citová vazba spojena s vyjádřením většího strachu. Otázkou ale zůstává, zda

³ Naše práce je v tomto ohledu limitována nižším počtem respondentů ve skupině dvanáctiletých. Tato početní nevyrovnanost znemožnila použít také běžněji používané statistické procedury, např. u post-hoc analýzy.

tento strach i ve větší míře reálně pociťují. Je možné, že tomu tak nemusí být a že jistá vazba u chlapců vede skutečně k většímu kontaktu se sebou samým a k větší otevřenosti při vyjadřování svých pocitů (Mikulincer & Shaver, 2007). Větší „emoční otevřenost“ těchto chlapců může být přičítána současnému výchovnému trendu, který i proti genderově stereotypním předpokladům posiluje svobodnější vyjadřování dříve společensky ne příliš akceptovaných emocí strachu a úzkosti a chlapci mohou být povzbuzováni „nemít strach mít strach“. Je však třeba zvážit i alternativní vysvětlení a tím pádem popisovat tyto chlapce s vyšší kvalitou vztahu k matce jako „ustrášené maminčiny mazánky“. Z předložené možnosti poměrně protikladné interpretace téhož vztahu vyplývá mimo jiné i metodologická otázka ve vztahu k dotazníkovým sebesposuzovacím metodám obecně. Můžeme uvažovat o škále měřící výskyt a míru prožívání strachů také jako o nástroji, který vlastně měří ochotu otevřeně o této emoci vypovídat? Pokud ano, je tedy velmi důležité se při interpretaci pokusit rozlišovat mezi strachem, kteří respondenti skutečně pociťují, a strachem, který se při vyplňování dotazníku nebáli vyjádřit.

Obsahově specifický *strach o rodinu* souvisí jak s pohlavím, tak i s věkem respondenta. Více se o rodinu bojí dívky a obecně s věkem tento strach narůstá. V souvislosti s vyžíváním psychických funkcí je dospívající schopen potenciální ohrožení svých blízkých lépe vnímat a porozumět a rovněž je předjímat. Schopnost hypotetického uvažování o možném ohrožení rodiny může vést ke zvýšené reflexi a úvahám o zranitelnosti či smrtelnosti. Laneová a Gulloneová (1999) ve svém výzkumu také zjišťují častý výskyt strachu ze smrti nebo ze smrti člena rodiny u adolescentních chlapců i dívek. Dalším zajímavým zjištěním bylo nalezení souvislostí mezi chlapci vnímanými charakteristikami rodinných vztahů a jejich *strachem o rodinu*. Zdá se, že strach o rodinu vykazují dívky nezávisle na kvalitě vztahu k rodičům, zatímco u chlapců jsou zřejmě vnímané pozitivní aspekty vztahu k rodičům předpokladem k jeho vyjádření. Uvedené zjištění nás může vést k úvaze o tzv. vztahovém nastavení dívek, které je od raného věku podporováno socializačními i kulturními vlivy ve smyslu podpory interpersonální orientace, vnímání potřeb druhých lidí a rozvíjení empatie (Conway, 2005; Chaplin, Cole, & Zahn-Waxler, 2005). Vyjádření strachu a obav o blízké osoby můžeme tedy u dívek vnímat jako přirozenou komponentu výše uvedené zaměřenosti nezávislou na jejich hodnocení kvality rodinných vztahů. U chlapců můžeme zjednodušeně říci, že se o rodinu bojí více tehdy, když vztahy v ní (reprezentované opět vztahem k vazbové figuře matky) vnímají jako naplněné vzájemnou důvěrou, přijetím a komunikační otevřeností.

Strach z rodičů, který je reprezentován v této studii strachy z trestu a kritiky rodiči, narůstá s věkem respondentů. Období přelomu mezi dětstvím a dospíváním spojené s počátky separačního procesu od rodičů a explorační bývá spojováno se zvýšeným výskytem konfliktních situací, které mnohdy vyžadují rekonstrukci rodinných pravidel a norem (Montemayor, 1982; Laursen, Coy, & Collins, 1998). Nedodržování nově ustanovených „hranic“ případně může být spojeno i s tresty či kritikou ze strany rodičů, což se může odrážet v nárůstu takto motivovaných strachů. Ačkoli se dívky a chlapci v rámci našeho výzkumu v míře strachu z rodičů neliší, u děvčat je tento strach predikován kvalitou vztahu k matce. Dívky, které tedy hodnotily svůj vztah k matce jako méně blízký a důvěryplný, zažívají více obav z případného trestu a rodičovské kritiky. Zdá se, že se jedná o podobný mechanismus jako v předchozím případě strachu o rodinu, ale v genderově opačném směru. Strach z trestu chlapci zažívají bez ohledu na prožívání kvality vztahů k rodičům, u dívek se však jeho zvýšená míra objevuje tehdy, když nevnímají svůj vztah s matkou jako blízký. Můžeme spekulovat, že v těchto případech matka zřejmě neplní typickou „ochranitelskou“ roli a na dívky tak více dopadají obavy z trestání ze strany rodičů.

Závěr

Na základě výsledků této studie můžeme v souladu s předpoklady uvažovat o pohlaví, věku a kvalitě vztahu k matce jako o významných prediktorech strachů v období rané adolescence. Přínos našich zjištění nevidíme pouze v nalezených konkrétních souvislostech prožívaných strachů dospívajících a charakteristik jejich rodinného prostředí, ale také obecněji v potvrzení důležitosti zkoumání rodinného prostředí se zaměřením na jednotlivé dyády, které rodiče a děti vytvářejí. Naše zjištění jsou dalším argumentem pro takto oddělené zkoumání rodinných vztahů, na které upozorňují recentní studie zabývající se např. výchovou v rodině a jejími dopady na psychický vývoj dětí a adolescentů (Milevski, Schlechter, Netter, & Keehn, 2007; McGillicuddy-DeLissy & DeLissy, 2007; Maccoby, 2003).

Výsledky této studie přispívají k bližšímu poznání složité dynamiky rodinných vztahů a jejich souvislostí s prožívanými strachy mladších adolescentů. Za významné pokládáme zjištění, že uváděné strachy dospívajících jsou pro jednotlivá pohlaví predikovány kvalitou vztahu k matce, avšak reverzně. Zejména skutečnost, že vyšší kvalita vztahu s matkou predikuje u chlapců „větší strach“ by dle našeho názoru byla velmi podnětná pro následné zkoumání. Na základě stávajících dat se nemůžeme jednoznačně přiklonit k žádné z nabízených interpretací daného zjištění. Další studie by se tedy mohly zaměřit na to, jak je zmiňovaná skupina chlapců vnímána např. učiteli či vrstevníky. Dalším krokem v upřesňování těchto souvislostí by mohlo být také sledování dimenze maskulinita-femininita, která může významně přispívat k vysvětlení variability dětského strachu (Muris, Meesters, & Knoop, 2005). Pro hlubší vhled do problematiky souvislostí dětských strachů a citové vazby k rodičům by také bylo vhodné zohlednit další proměnné (což vyplývá i z relativně nízké hodnoty vysvětleného rozptylu v naší studii) na straně dítěte (např. emocionální stabilita, depresivita) i rodinného prostředí (např. způsob výchovy v rodině, konflikty mezi rodiči, konflikty mezi rodiči a dítětem).

Literatura

Armsden, G. C., & Greenberg, M. T. (1987). The Inventory of Parent and Peer Attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16, 427–454.

Buist, K. L., Dekovic, M., Meeus, W. H., & van Aken, M. A. G. (2004). Attachment in adolescence: A social relations model analysis. *Journal of Adolescence Research*, 16, 826-850.

Burnham, J. J., & Gullone, E. (1997). The fear survey schedule for children-II: A psychometric investigation with American data. *Behaviour Research & Therapy*, 35, 165 - 173.

Conway, A. M. (2005). Girls, Aggression, and Emotion Regulation. *American Journal of Orthopsychiatry*, 75, 334–339.

Čáp, J. (1996). *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV.

Davies, P. T., & Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116, 387–411.

- Gullone, E., & King, N. J. (1992). Psychometric evaluation of a revised fear survey schedule for children and adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 33, 987-998.
- Gullone, E., & King, N. J. (1997). Three-year follow-up of normal fear in children and adolescents aged 7 to 18 years. *British Journal of Developmental Psychology*, 15, 97-111.
- Gullone, E. (2000). The Development of Normal Fear: A Century of Research. *Clinical Psychology Review*, 20, 429-451.
- Chaplin, T. M., Cole, P. M., & Zahn-Waxler, C. (2005). Parental socialization of emotion expression: Gender differences and relations to child adjustment. *Emotion*, 5, 80-88.
- Kobak, R., Rosenthal, N. L., Zajac, K., Madsen, S. D. (2007). Adolescent attachment hierarchie and the search for an adult pair-bond. In M. Scharf & O. Mayseless (Eds.). *Attachment in adolescence: Reflections and new angles* (57-72). San Francisco: Jossey-Bass.
- Kulísek, P. (2000). Problémy teorie raného citového přilnutí (attachment). *Československá psychologie*, 44, 404-423.
- Laursen, B., Coy, K. C., & Collins, W. A. (1998). Reconsidering changes in parent-child conflict across adolescence: A meta-analysis. *Child Development*, 69, 817-832.
- Maccoby, E. E. (2003). The gender of child and parent as factors in family dynamics. In A. C. Crouter & A. Booth (Eds.). *Children's influence on family dynamics: The neglected side of family relationships* (191-206). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Macek, P., & Širůček, J. (2005). *Parenting style during childhood and perception of parents as predictors of adolescent's self-esteem* [online]. [cit. 2009-03-12]. Dostupné z WWW: <<http://ivdmr.fss.muni.cz/info/download.php?sekce=13>>
- McCathie, H. & Spence, S. H. (1991). What is the Revised Fear Survey Schedule for Children measuring? *Behaviour Research and Therapy*, 29, 495-502.
- McGillicuddy-DeLissy, A. V., & DeLissy, R. (2007). Perceptions of family relations when mothers and fathers are depicted with different parenting styles. *The Journal of Genetic Psychology*, 168, 425-442
- Mellon, R., Koliadis, E. A., & Paraskevopoulos, T. D. (2004). Normative development of fears in Greece: Self-reports on the Hellenic Fear Survey Schedule for Children. *Journal of Anxiety Disorders*, 18, 233-254.
- Michalčáková, R. (2007). *Strachy v období rané adolescence*. Brno: Barrister&Principal.
- Mikulincer, M., & Florian, L. (1998). The relationship between adult attachment styles and emotional and cognitive reactions to stressful events. In J. A. Simpson & W. S. Rholes. (Eds.) *Attachment theory and close relationships*. New York: Guilford Press [částečně dostupné z <http://books.google.com>].
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood*. New York: Guilford Press.
- Milevsky, A., Schlechter, M., Netter, S., & Keehn, D. (2007). Maternal and paternal Parenting styles in adolescents: Associations with self-esteem, depression and life-satisfaction. *Journal of Child & Family Studies*, 16, 39-47.

- Montemayor, R. (1982). The relationship between parent–adolescent conflict and the amount of time adolescents spend alone and with parents and peers. *Child Development*, 53, 1512–1519.
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2007). The role of family context in the development of emotional regulation. *Social Development*, 16, 361–388.
- Muris, P., Meesters, C., & Knoop, M. (2005). The relation between gender role orientation and fear and anxiety in nonclinic-referred children. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 34, 326–332.
- Muris, P., Meesters, C., van Melick, M., & Zwambag, L. (2001). Self-reported attachment style, attachment quality, and symptoms of anxiety and depression in young adolescents. *Personality and Individual Differences* 30, 809–818.
- Ollendick, T. H., King, N. J., & Frary, R. B. (1989). Fears in children and adolescents: Reliability and generalizability across gender, age and nationality. *Behaviour Research and Therapy*, 27, 19–26.
- Ollendick, T. H., Yang, B., Dong, Q., Xia, Y., & Lin, L. (1995). Perceptions of fear in other children and adolescents: The role of gender and friendship status. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 23, 439–452.
- Pierce, K. A., & Kirkpatrick, D. R. (1992). Do men lie on fear surveys? *Behaviour Research and Therapy*, 30, 415–418.
- Seiffge-Krenke, I. (2006). Coping with relationship stressors: the impact of different working models of attachment and links to adaptation. *Journal of Youth and Adolescence* 35, 25–39.
- Shaver, P. R., & Mikulincer, M. (2002). Attachment – related psychodynamics. *Attachment & Human Development*, 4, 133–161.
- Scharf, M., & Mayseless, O. (2007). Putting eggs in more than one basket: A new look at developmental processes of attachment in adolescence. In M. Scharf & O. Mayseless (Eds.). *Attachment in adolescence: Reflections and new angles* (1–22). San Francisco: Jossey-Bass.
- Steinberg, L. (1990). Autonomy, conflict, and harmony in the family relationship. In S. S. Feldman & G. R. Elliot (Eds.), *At the threshold: The developing adolescent* (255–276). Cambridge: Harvard University Press.
- Sumter, S. R., Bokhorst, C. L., & Westenberg, P. M. (2009). Social fears during adolescence: Is there an increase in distress and avoidance? *Journal of Anxiety Disorders*, 23, 897–903.
- Širůček, J., & Lacinová, L. (2008). Relationship with parents from the perspective of attachment theory. In S. Ježek & L. Lacinová (Eds.). *Fifteen-year-olds in Brno: A slice of longitudinal self-reports* (123 - 130). Brno: MU FSS.
- Taimalu, M., Kraav, I., Korhonen, P., & Lahikainen, A. R. (2004). Children's welfare during societal change: a comparative perspective. Paper presented at the Annual European Conference on Educational Research. Dostupné z databáze Education-line: <http://www.leeds.ac.uk/educol/documents/00003705.htm>.

Weiss, R. S. (1982). Attachment in adult life. In C. M. Parkes, & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *The place of attachment in human behavior*. Basic Books: New York.

Westenberg, P. M., Drewes, M. J., Goedhart, A. W., Siebelink, B. M., & Treffers, P. D. A. (2004). A developmental analysis of self-reported fears in late childhood through mid-adolescence: social-evaluative fears on the rise? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 481 - 495.

Údaje o autorech:

PhDr. Radka Michalčáková, Ph.D. pracuje jako výzkumná pracovnice Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Věnuje se zejména problematice emočního vývoje dětí a dospívajících a problematice blízkých citových vztahů.

Kontakt: michalca@fss.muni.cz

Mgr. Lenka Lacinová, Ph.D. pracuje jako výzkumná pracovnice v Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Věnuje se problematice blízkých citových vztahů a výchovy v rodině.

Kontakt: lacinova@fss.muni.cz

Mgr. Ondřej Bouša působí v Institutu výzkumu dětí mládeže a rodiny Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Dlouhodobě se věnuje problematice vývoje identity, přičemž se zaměřuje především na problematiku stylů identity. Zabývá se též statistickým zpracováním dat.

Kontakt: bousa@mail.muni.cz

Bc. Martina Kotková je studentkou magisterského studijního programu psychologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

Kontakt: 219822@mail.muni.cz

Adresa: Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny při FSS MU, Joštova 10, 602 00 Brno

Michalčáková, R., Lacinová, L., Bouša, O., Kotková, M. (2010). Strachy a citová vazba k rodičům v období rané adolescence. *E-psychologie* [online]. 4 (1), 16-29 [cit. vložít datum citování]. Dostupný z WWW: <http://e-psycholog.eu/pdf/michalcakova_etal.pdf>. ISSN 1802-8853